

Воєнні кампанії та події 1915—1916 рр.

1. ВОЄННІ ДІЇ В 1915 Р. У 1915 р. на Західному фронті встановилося відносно затишшя. Французьке й британське командування прагнули в умовах позиційної війни виграти час для модернізації військового виробництва у своїх країнах і накопичення ресурсів для здобуття перемоги. Німецьке командування вирішило перенести основний тягар військових зусиль на Східний фронт, щоб завдяки здобутим там перемогам спробувати примусити Росію до сепаратного миру, розколоти Антанту й вирватися з лещат війни на два фронти.

На Західному фронті в 1915 р. воєнні дії зводилися до відсічі німецькою армією атак військ Антанти в Шампані, Артуа та Фландрії. Своїми стрімкими контратаками німецькі війська зводили нанівець усі успіхи противника.

Кулеметники в протигазах. 1915 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

22 квітня 1915 р. під час атаки поблизу бельгійського міста Іпр (Західна Фландрія) німецька армія вперше в історії досягла своєї мети застосуванням хімічної зброї (перша невдала спроба була під Варшавою в лютому 1915 р.), використавши задушливий газ хлор. Було отруєно 15 тис. британських і французьких солдатів, із яких третина померла. Після газової атаки шлях на Іпр для німецької армії було відкрито, однак вони не мали резервів для того, щоб розвинути досягнутий успіх. Ця подія засвідчила порушення німецьким командуванням норм Гаазької конвенції 1907 р. про заборону використання хімічної зброї та поклала початок «хімічній війні». Із 1915 р. для захисту від пазів застосовували протигази. Усього за роки Першої світової війни від хімічної зброї загинуло близько 1 млн солдатів.

У квітні 1915 р. британські й французькі війська здійснили десантну операцію, намагаючись перекрити протоки Босфор і Дарданелли. Операція зазнала невдачі. Турецькі війська повністю заблокували десант союзників, який у грудні того ж року залишив захоплений плацдарм.

Тими ж днями завершилися переговори країн Антанти з Італією. За Лондонським договором, підписаним 26 квітня 1915 р., Італії гарантувалося право встановлення протекторату над Албанією, отримання Трентіно, Трієсту та інших австрійських областей з італійським населенням. Після цього Італія розірвала угоду про Троїстий союз та оголосила війну Австро-Угорщині. Проти

останньої утворився новий Італійський фронт, де австро-угорське командування тримало десять дивізій. Це ослаблювало позиції Німеччини на інших фронтах.

На Східному фронті, готуючись до воєнної кампанії 1915 р., із підрозділів, що прибули із Заходу та тилу, німецьке командування сформувало дві нові армії. Російські війська в цей час усе більше відчували нестачу зброї, боєприпасів, обмундирування, медикаментів тощо. При цьому здійснення наступальних операцій на прохання союзників із метою полегшити їхнє становище на Заході призводило до постійної передислокації (переміщення) з'єднань та ослаблення бойових сил російських армій. Німеччина завдяки шпигунській практиці добре знала сильні й вразливі місця Росії.

На початку травня 1915 р. після тривалої артилерійської підготовки австро-угорські війська прорвали російський фронт між Горлице й Тарнувом і перейшли в наступ. Горлицький прорив 2—10 травня створив сприятливі умови для подальшого спільного наступу німецьких та австро-угорських військ, що тривав до жовтня 1915 р. У липні німецькі війська розпочали великий наступ у Польщі та Литві. У серпні вони захопили Варшаву. Російські війська відступали, зазнаючи великих втрат. До кінця воєнної кампанії 1915 р. на Східному фронті німецькі та австро-угорські війська захопили Польщу, Литву, частину Латвії та Білорусі, Галичину, Буковину й частину Волині. Втрати російської армії досягли 850 тис. убитими й пораненими та 900 тис. полоненими. Однак розрахунки німецького командування примусити Росію до сепаратного миру не виправдалися. Російська армія змогла зупинити просування противника на схід. Результатом воєнної кампанії став перехід до позиційної війни на всьому Східному фронті, що розтягнувся від берегів Ризької затоки до кордонів Румунії.

На початку вересня 1915 р. Болгарія офіційно приєдналася до блоку Центральних держав. У жовтні 1915 р. війська Німеччини, Австро-Угорщини й Болгарії загальною кількістю 500 тис. осіб виступили проти 250-тисячної сербської армії. Росія надати допомогу Сербії та сусідній Чорногорії не могла, а французькі й британські війська прибули запізно, і створений ними Салонікський фронт не допоміг.

Уся територія Сербії була окупувана. Залишки сербської армії разом із королем, здійснивши важкий зимовий перехід через гори Албанії, досягли Адріатичного моря, звідки були евакуйовані британським флотом на грецький острів Корфу. На початку 1916 р. акт капітуляції підписав уряд Чорногорії. Поразка Сербії та Чорногорії дала змогу Німеччині й Австро-Угорщині встановити прямий зв'язок з Османською імперією.

Австрійські піхотинці в горах взимку 1915 р.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Уривок зі спогадів німецького генерала Еріха Людендорфа про німецько-австрійський наступ на Східному фронті в 1915 р.

Генерал фон Макензен... мав завдати флангового удару в Західній Галичині та розгромити росіян, які, незважаючи на втрати, вели наступ у Карпатах... Ранком 2 травня (7975 р. — Авт.) війська... прорвали російський фронт на середньому Дунаїці...

Проте союзники могли розвивати свій успіх загалом тільки фронтально, хоча вони й намагалися здійснювати місцеві оточення, в основному західного флангу російських військ, які відходили з Карпат. Спроба оточення їх правим крилом австро-угорських армій у Буковині успіху не мала...

Фронтальне витіснення росіян із Галичини, хоч би яким відчутним для них воно не було, не мало вирішального значення для війни. Вони з боєм відходили настільки, наскільки тиллові сполучення дозволяли нам просуватися. Росіяни ще не билися на власній землі та до неї ще не могли віддати значну територію. До того ж під час цих фронтальних боїв наші втрати були неабиякими...

Велике напруження... дало нам лише тактичний успіх. Доводилося виходити з винятково тяжких криз...

1. Як Е. Людендорф оцінює німецько-австрійський наступ у 1915 р. на Східному фронті? 2. Які аргументи використовує автор для своєї оцінки?

Капітуляція — особливий вид нерівноправних договорів, що фіксують привілейований режим для іноземців порівняно з громадянами держави перебування.

2. ВОЄННІ ДІЇ в 1916 р. Німецьке командування, пам'ятаючи про досвід воєнної кампанії 1915 р., розуміло, що досягти бажаного результату війни на Сході неможливо. Тому в 1916 р. було вирішено завдати головного удару на Заході. Місцем для операції обрали виступ фронту біля фортеці Верден, яку французьке командування вважало воротами до своєї столиці й намагалися утримати за будь-яку ціну. У той же час німецьке командування розуміло, що побоювання втратити цю позицію примусить французьких генералів кинути туди значні сили, і тоді можна буде «перемолоти, як у млині, французькі дивізії».

21 лютого 1916 р., випустивши з важких гармат протягом кількох годин понад 2 млн снарядів по Вердену і його околицях, на ділянці фронту в 10 км перейшли в атаку 12 німецьких дивізій. Розпочалися запеклі бої. Німецькі солдати під Верденом уперше використали нову зброю — вогнемети. 25 лютого німецькі війська захопили форт Дуомон, що панував над фортецею й усією місцевістю.

Французьке командування для уникнення катастрофи спрямувало під Верден військові частини з інших ділянок фронту. У результаті цього на початок березня кількість французьких військ зросла вдвічі. Стало зрозуміло, що німецький план операції провалився. За наступні кілька місяців кровопролитних боїв ціною величезних втрат німецькі війська заглибилися у французьку оборону лише на 7 км й захопити Верден не змогли. Верденська «м'ясорубка», або «млин» Мааського району, як його називало німецьке командування, завершилася в грудні 1916 р.

Верденська битва стала найбільшою і найтривалішою в Першій світовій війні. Її «м'ясорубку» пройшли 50 німецьких дивізій із 125 і 65 французьких із 95. Вона мала характер боїв на виснаження, що обумовило величезні втрати обох сторін, які досягали 70—100%. Верден став одним із символів безглузлого кровопролиття в роки Першої світової війни.

ЦІКАВІ ФАКТИ

15 вересня 1916 р. в битві на річці Соммі британське командування застосувало танки для підтримки атаки своєї піхоти. У бою брало участь 18 машин. Вони повільно повзли, стріляючи з кулеметів у противника. Їх застосування мало значний психологічний вплив на противника. Сталеві чудовиська з ревом, ляскаючи гусеницями, долали окопи, рвали колючий дріт і давили кулеметні гнізда. Перелякані німецькі солдати залишали позиції і втікали. Один із танків примусив здатися в полон 300 німецьких вояків. Завдяки танкам британські солдати на ділянці фронту в 10 км за п'ять годин просунулися вперед на 4—5 км і зайняли три села. Раніше для досягнення цього витрачалися тисячі тонн снарядів і десятки тисяч людських життів. Однак атакуючі також мали втрати. Усього за день бою було пошкоджено десять танків.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Уривок зі статті в газеті «Русский инвалид» про Верденську битву (1916 р.)

Воєнних кореспондентів можна зрозуміти, що німці, як і раніше, атакували щільними масами, які скошувалися французькою артилерією й одразу замінювалися новими лавами щільних ланцюгів (за деякими відомостями — навіть колом); ця німецька тактика відмінного рангу (нещадного натиску за будь-яку ціну) вже зовсім не відповідає стану запасу людей Німеччини і є актом відчаю...

Під час першого натиску німців французькі батареї, які добре пристрілялися до ділянок місцевості, що лежала попереду, обстрілювали щільні наступаючі лави ворога та змیتали їх убивчим вогнем. Коли завдяки повторним атакам нових ворожих мас частина німців просунулася дуже близько до першої лінії французів, уночі французьким військам наказано було відійти на другу лінію окопів. І зранку французькі батареї знову стали косити німців, які наступали на новій ділянці, і так далі, поки французи не дійшли до головної оборонної лінії...

Тут вони контратаками в штики зупинили противника, причому частина німців була оточена...

1. Яку тактику застосували німці та французи під Верденом? 2. Поясніть, чому Верденську битву називали «м'ясорубкою» або «млином».

«Верденська м'ясорубка». 1916 р.

Успіху французької армії під Верденом значною мірою сприяло те, що на Східному фронті, за наполяганням союзників, на початку червня 1916 р. перейшли в наступ російські війська, очолювані генералом Олексієм Брусиловим. Їм вдалося прорвати фронт одразу в чотирьох місцях. Завдяки цій новій тактиці, коли удар завдавався не на одній, а на декількох ділянках, противник не міг зосередити достатньо сил для відсічі наступу.

Упродовж 4 червня — 20 вересня 1916 р. в результаті Брусиловського прориву, як назвали цю операцію, російські війська знову зайняли частину Волині, Галичини, Буковину й досягли Карпатських перевалів. Втрати загиблими й пораненими в австро-угорській армії досягали 1,5 млн осіб, у російській — 500 тис. осіб за офіційними даними й від 980 тис. до 1,6 млн за іншими підрахунками.

Брусиловський прорив став єдиною операцією війни, названою за ім'ям генерала, що керував нею. За втратами з обох сторін він став однією з найбільших битв війни, однак, за спогадами О. Брусілова, «ніяких стратегічних результатів ця операція не дала», оскільки «Західний фронт головного удару так і не завдав». Існує думка, що в цій битві були використані останні ресурси російської армії і втрачені надії на перемогу у війні.

Під впливом російських перемог на Східному фронті Румунія вступила у війну на боці Антанти й оголосила війну Австро-Угорщині. За це держави Антанти пообіцяли віддати Румунії Трансильванію, частину Буковини й Банат. Проте румунські війська зазнали поразки від німецьких, австро-угорських і болгарських дивізій, а країну було окуповано. Росії довелося рятувати нового

союзника, перекинувши до Румунії значні сили. У 1916 р. тут утворився Румунський фронт.

1 липня 1916 р. британське й французьке командування розпочало ретельно підготовлений великий наступ на річці Соммі.

Олексій Брусилов

Британський танк «Марк І», що брав участь у першому у світі танковому бою під час битви на Соммі 15 вересня 1916 р.

Шквальний артилерійський вогонь, що тривав сім днів, зруйнував німецьку систему укріплень. На кожен метр землі британсько-французька артилерія вивергнула близько однієї тонни металу. Після цього в наступ рушила піхота, яку вперше в історії підтримували танки.

Проте навіть застосування танків не допомогло подолати добре укріплену багатокілометрову смугу німецької оборони. У листопаді 1916 р. битва на річці Соммі завершилася. Британсько-французькі війська просунулися вперед на ділянці фронту завдовжки в 35 км і вглиб до 10 км. Втрати британсько-французької армії становили близько 620 тис. осіб, німецької — понад 450 тис. Битва ще раз продемонструвала неспроможність тактики планомірного фронтального наступу.

Основним підсумком Брусиловського прориву та битви на річці Соммі став остаточний перехід стратегічної ініціативи від Центральних держав до Антанти.

3. ВІЙНА НА МОРІ. ПІДВОДНА ВІЙНА. Напередодні війни Німеччина та Австро-Угорщина приділяли значну увагу створенню свого військово-морського флоту, але не змогли випередити держави Антанти. На серпень 1914 р. Німеччина та Австро-Угорщина мали 189 військових суден і 24 підводні човни, а держави Антанти — 318 військових суден і 95 підводних човнів. Це спричинило те, що після початку війни німецький та австро-угорський флоти зазнали ряд поразок. Наприкінці 1914 р. після розгрому німецької ескадри в Південній Атлантиці біля Фолклендських островів Німеччина та її союзники опинилися в морській блокаді. У Північному морі панував флот Великої Британії, Середземне море контролювали британський і французький флоти. Росія володарювала на Чорному морі. Дії німецького флоту обмежувалися Балтійським морем, австро-угорського — Адріатичним.

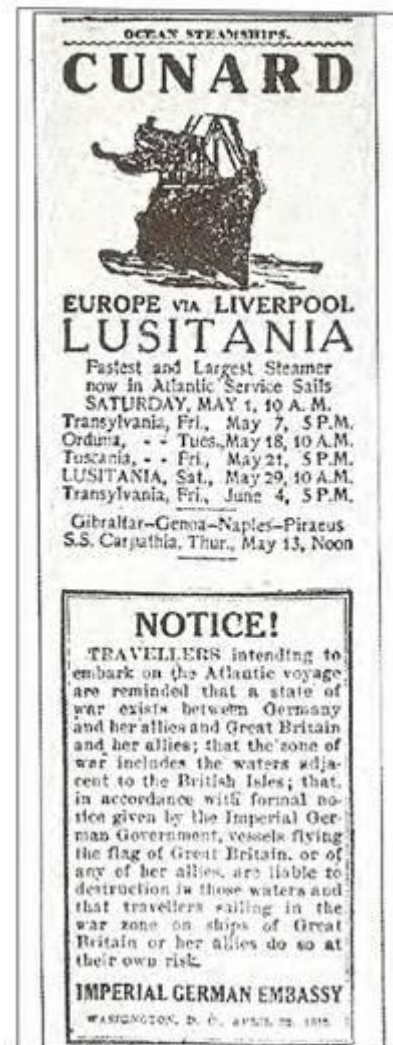
Змінити ситуацію на морі німецьке та австро-угорське командування розраховувало за допомогою широкого застосування порівняно нової зброї — підводних човнів, розгорнувши підводну війну. У перші дні війни підводні човни показали свою ефективність. Так, 22 вересня 1914 р. німецький підводний човен «U-9» поблизу узбережжя Нідерландів за одну атаку потопив три британські крейсери, залишившись неушкодженим.

У лютому 1915 р. Німеччина оголосила води, що омивають Велику Британію, зоною бойових дій. Це означало, що будь-який новий корабель, навіть нейтральної країни, знищуватиметься підводними човнами без попередження. На початку травня 1915 р. об'єктом атаки німецьких підводників став британський трансатлантичний лайнер «Лузитанія» із 1960 пасажирами на борту, серед яких було 124 громадянина США. Загинуло 1198 осіб. Це була одна з найбільших морських катастроф в історії людства. Американський уряд виступив із рішучим протестом, вимагаючи обмежити підводну війну, оскільки, крім людських жертв, вона завдавала значних збитків торгівлі. Німеччина, не бажаючи йти на конфлікт із США, віддала наказ не топити пасажирські судна без попередження. Однак командири підводних човнів фактично ігнорували його.

Загибель пасажирського пароплава «Лузитанія» біля берегів Ірландії після торпедної атаки німецького підводного човна «11-20». Травень 1915 р.

Блокада — військова, політична або економічна ізоляція чи оточення держави або її частини, групи держав, їхніх збройних сил, насильницьке порушення їхніх зовнішніх зв'язків із метою примусити виконати вимоги організаторів блокади.

Рекламна листівка останнього рейсу «Лузитанії» з попередженням посольства Німеччини. 1915 р.

31 травня — 1 червня 1916 р. у Північному морі, біля Ютландського півострова (Данія), відбулася єдина за всю війну велика морська битва між британським та німецьким флотами. У ній взяли участь основні сили флотів — понад 250 суден з обох сторін. Німецький флот спробував прорвати блокаду, роз'єднати британський флот і розбити його частинами, але не зміг це зробити та спішно відійшов до баз. У битві британський флот втратив 14 суден, німецький — 11. Ютландська битва, як і ті, що відбулися біля Вердена й на Соммі, показала неможливість досягти перелому в ході війни однією вирішальною битвою. До кінця війни головні сили німецького флоту великих рейдів у відкритому морі більше не здійснювали, обмежуючись підводною війною. Від нападів німецьких підводних човнів загинуло близько 6 тис. суден держав Антанти та її союзників. Це лише спричиняло зростання обурення світової громадськості діями Німеччини, але не змогло принести їй перемогу у війні.

4. ВИСНАЖЕННЯ ВОЮЮЧИХ СТОРІН. Кінець 1916 р. став поворотним моментом у Першій світовій війні. В усіх воюючих країнах її затягування призвело до виснаження матеріальних ресурсів, погіршення забезпечення продовольством, зростання невдоволення населення. Генерал Е. Людендорф характеризував становище Німеччини як «надзвичайно важке і майже безвихідне». Французький президент Р. Пуанкаре заявляв: «Повсюдно серед населення Парижа помітний тривожний настрій, кількість тих, хто не вірить у перемогу, зростає. Починаються страйки. Кожного дня ми переживаємо таку небезпеку».

Солдати на фронтах втомилися від тривалої війни й окопного життя. Поширювалися відмови йти в атаку, солдатські бунти, убивства офіцерів, випадки дезертирств і братання із солдатами противника.

Розраховуючи на короткочасність війни, уже в 1915 р. воюючі держави зіткнулися з труднощами в забезпеченні своїх армій. Для збільшення військового виробництва в країнах-учасниках війни було запроваджене державне регулювання економіки. Для цього створювали спеціальні органи: Військово-промисловий комітет у Німеччині, міністерства військового забезпечення у Франції та Великій Британії, особливі наради (з оборони, транспорту, палива, продовольства) у Росії тощо.

У зв'язку з призовом чоловіків до армії виник дефіцит робочої сили. Для його подолання до промислового виробництва залучали жінок. Так, якщо напередодні війни в промисловості Франції працювало 487 тис. жінок, то наприкінці 1916 р. — 625 тис. При цьому їх зарплата була на 30—40% нижчою, ніж у чоловіків, а робочий день у зв'язку з потребами війни на деяких підприємствах досягав 12 годин.

Призов до армії значної кількості селян мав негативні наслідки для виробництва продуктів харчування. У Франції з 5,6 млн працездатного населення в селах наприкінці 1916 р. залишилося 3 млн осіб. У всіх воюючих країнах, крім Великої Британії, виробництво продовольчих товарів скоротилося. Жири та м'ясо стали дефіцитом. За підрахунками німецького лікаря А. фон Вассермана, на середину 1917 р. кількість калорій, яку щоденно споживала людина порівняно з довоєнним часом, у середньому зменшилася у 2,7 разу.

Німецький генерал Ерїх Людендорф

ЦІКАВІ ФАКТИ

У роки Першої світової війни український фізик і громадський діяч Іван Пулюй написав фундаментальні праці про роль України в геополітичній ситуації в Європі. Зокрема, він намагався переконати європейських політиків, що Україна є і буде бар'єром, що відділяє європейські держави від Росії. Він прагнув пояснити, чим їм вигідна поява на карті Європи незалежної держави Україна. «Якщо потрібно протиставити дієву завісу проти загрозливої сили російського гіганта, то має бути звільнена Україна, ця основа розвитку російської влади, в інтересах найбільш можливої стабільності миру в Європі», — писав він у праці «Україна та її міжнародне значення». Вчений переконував, що завдяки Україні як незалежній державі європейці зможуть усунути Росію із Чорного моря, Балкан і Дарданелл і зупинити намагання Росії досягти світового панування.

Реквізиція — примусове вилучення (за певну плату, на відміну від контрибуції) майна громадян, підприємств або установ.

Контрибуція — примусовий збір матеріальних цінностей із населення окупованої місцевості, який здійснювався переможцями.

Особливо складною була ситуація в Німеччині, яка традиційно ввозила продукти харчування. Їх нестача примусила уряд заборонити відгодівлю худоби пшеницею і картоплею та дозволити використання різноманітних ерзац-продуктів (частину речовин у їхньому складі замінювали на штучні). Однак наповнення продуктових карток у Німеччині не задовольняло навіть фізіологічних потреб людини. Голод, хвороби, зниження народжуваності призвели до загальних втрат мирного населення Німеччини, що становили близько 6 млн осіб.

На прифронтових територіях постійною небезпекою для цивільного населення стали обстріли з далекобійних гармат. Для бомбардування цивільних і воєнних об'єктів у тилу використовували авіацію. На територіях, що опинилися під окупацією, звичним явищем були реквізиції і контрибуції.

Загальне обурення викликало вивезення 60 тис. бельгійських робітників на примусові роботи до Німеччини, де вони мали працювати на промислових підприємствах для потреб німецької армії. Така ситуація виникла в роки Першої світової війни й викликала загальне обурення у світі, а під час Другої світової війни стала звичним явищем у діях окупаційної влади.

Наприкінці 1916 р. становище Німеччини ускладнилося. Ситуація на фронтах була напруженою. Велика Британія та її союзники оволоділи всіма німецькими колоніями та проводили жорстку морську блокаду. Невтішні перспективи призвели до того, що на початку грудня 1914 р. Німеччина від імені

Центральних держав запропонувала країнам Антанти розпочати переговори про мир. Однак уряди держав Антанти відхилили цю пропозицію.

5. АНТИВОЄННІ ВИСТУПИ. Хвиля патріотизму, що охопила воюючі країни на початку війни, поступово вщухла. На початок 1916 р. дедалі більше людей бажали лише її швидкого завершення. Так, 1 травня у столиці Німеччини відбулися демонстрації під гаслами «Кінець війні!», «Геть уряд!». 21 жовтня 1916 р. в Австро-Угорщині, прагнучи примусити правлячі кола змінити свою політику та припинити війну, соціал-демократ Фрідріх Адлер застрелив голову уряду країни графа К. фон Штюргка. У Франції величезний вплив на настрої громадськості мало видання в 1916 р. книги письменника-фронтовика Анрі Барбюса «Вогонь». У ній він розповів про поступове усвідомлення французькими солдатами невинності жертв війни.

У Великій Британії на посилення антивоєнних настроїв і страйкового руху уряд відповів запровадженням влітку 1915 р. закону «Про військове спорядження». За ним будь-яке підприємство могло бути оголошене таким, що «працює на війну», тоді його робітники позбавлялися права на страйк.

Анрі Барбюс. 1916 р.

Стінопис (муря) у Белфасті (Північна Ірландія), присвячений подіям 1916 р. в Дубліні

Однак патріотичні заклики об'єднатися й забути всі суперечки до перемоги у війні не підтримало населення.

Навесні 1916 р. спалахнуло національно-визвольне повстання проти британського панування в Ірландії. За досягнутими раніше домовленостями між британським урядом та лідерами ірландського визвольного руху в 1914 р. Ірландія мала отримати статус домініону, але цьому завадила війна. Це спричинило антибританське повстання в країні. У ніч на 24 квітня 1916 р. 1,2 тис. повстанців захопили важливі пункти в Дубліні й проголосили Ірландію незалежною республікою. Британська влада застосувала проти «бунтівників» 20-тисячну армію й до травня придушила повстання. Близько 3 тис. його учасників заарештували, а 16 осіб стратили.

Поширення антивоєнних настроїв призвело до посилення в суспільстві симпатій до соціал-демократичних партій. При цьому соціал-демократи не були єдиними у ставленні до війни. Ліві засуджували війну як імперіалістичну й загарбницьку, закликали перетворити її на громадянську й усунути правителів своїх держав. Праві обмежувалися вимогами негайно припинити війну й укласти справедливий мир.

ВИСНОВКИ

- Воєнна кампанія 1915 р. не привела до перемоги жодну зі сторін. Німеччина й Австро-Угорщина примусили Росію залишити значні території та домоглися приєднання до свого блоку Болгарії. Однак країни Антанти мали більші людські ресурси і промисловий потенціал, що дозволяло їм поступово нарощувати стратегічну перевагу. Зосередження німецьких та австро-угорських військ на Сході дозволило Антанті підготуватися до активних дій на Заході.
- Під Верденом зазнав поразки план німецької воєнної кампанії 1916 р., в основі якого було «ведення наступу недостатніми силами, але рішуче». Головною причиною поразки Німеччини стала перевага Антанти в людських і матеріальних ресурсах. Успіху французьких військ під Верденом сприяв також Брусиловський прорив на Східному фронті. Разом із битвою на Соммі він засвідчив про перелом у ході кампанії на користь держав Антанти.
- Затягування війни призвело до ускладнення соціально-економічної ситуації у воюючих державах. Одним із її проявів стало поширення антивоєнних настроїв у суспільстві.